

GARCÍA-PAGE SÁNCHEZ, Mario (2008): *Introducción a la fraseología española. Estudio de las locuciones*¹. Madrid: Anthropos, 527 páxinas².

O manual de García-Page responde a expectativas moito máis amplas das que apunta o seu modesto nome coa palabra *Introducción*. Máis ben ó contrario, trátase dunha sólida e completa monografía que sen dúbida se vai converter na obra de referencia da fraseoloxía española do século XXI. Este libro súmase, así, ás xa consagradas publicacións de Alberto Zuluaga (pioneiro coa súa *Introducción al estudio de las expresiones fijas* 1980), de Gloria Corpas (*Manual de fraseología española* 1996) e de Leonor Ruiz (*La fraseología del español coloquial* 1998; *Las locuciones en español actual*, 2001), piares da fraseoloxía do español que reflicten a situación de absoluta expansión que está vivindo a disciplina fraseolóxica en España desde hai máis ou menos década e media.

O volume de García-Page é definido polo seu autor, con razón, como “manual de estudio”. En efecto, o seu máis de medio millar de páxinas contén unha ampla parte do saber da fraseoloxía do español no nivel lingüístico da sintaxe (capítulo 5), da lexicoloxía (capítulo 6), da semántica (capítulo 7) e da pragmática (capítulo 8) e recolle as teorías máis significativas que se escribiron ó respecto. Así mesmo, ademais do dominio que demostra o autor sobre os contidos das publicacións dos distintos autores que cita, é un mérito innegable, ó que alude o propio García-Page na páx. 14, a confección dun corpus de locucións, numeroso e variado, a partir dos dicionarios máis representativos da fraseoloxía española.

A concepción que o autor ten da fraseoloxía é estreita, en contraposición á doutros fraseólogos como Gloria Corpas ou Harald Burger, quen aceptan as colocacións e as paremias como partes integrantes do material fraseolóxico. García-Page ten por obxecto de estudo exclusivamente as locucións, excluindo as colocacións, os predicados de verbo soporte, os compostos sintagmáticos, os refráns e outras clases de paremias (sí inclúe, en cambio, un grupo de enunciados unimembres como os lugares comúns, as frases proverbiais e os refráns que se comportan como locucións). Por outra parte, as locucións que el inclúe poden ter estrutura de oración (páx. 47, páx. 92).

---

¹ Esta reseña enmárcase dentro dun proxecto de investigación sobre fraseoloxía e fraseografía contrastiva (FRASESPAL) do *Ministerio Ciencia e Innovación* (código HUM2007-62198/FILO) financiado con fondos FEDER e dirixido na USC por Carmen Mellado Blanco.

² Tradución de Xacinta Varela Martínez.

Desde este punto de vista, García-Page defende unha postura pouco frecuente na fraseoloxía actual, xa que neste momento téndese á integración de co-ocurrencias fixas aínda que non revelen idiomaticidade, como poden se-las colocacións ou as estruturas de verbo soporte.

Este feito é unha proba do carácter particular das teorías defendidas polo autor, que, por outra parte, o destacan como lingüista independente, altamente orixinal nas súas formulacións e dunha gran lucidez nas súas propostas e hipóteses de traballo. As súas teses están ben expostas e sustentadas por un gran continxente de exemplos e por un elevadísimo número de publicacións dos máis variados autores dedicados ó estudo da fraseoloxía do español. García-Page demostra coñecer ben os traballos fraseolóxicos das súas case 70 páxinas de bibliografía, sábeos explotar e explicar maxistralmente en cada un dos apartados do libro.

Se tivese que destacar un dos aspectos nesta monografía sería, certamente, a capacidade de síntese que transmite o autor, a mestría expositiva e o dominio da inmensa bibliografía sobre a fraseoloxía española e sobre gran parte da europea³. Como contrapartida, habería que comenta-la excesiva lonxitude das notas ó final de cada capítulo. Por pór un exemplo, o capítulo 2 (“Visión panorámica: estado de la cuestión, terminología, características”) ten unha extensión de 29 páxinas e as notas abarcan 36 páxinas coa letra pequena. Moitas das notas seméllanse pola súa envergadura máis ás características do texto principal que ás das notas marxinais e interrompen a lectura fiada do libro polo feito de estaren colocadas ó final dos capítulos. Así mesmo, dentro destas notas, detectamos críticas –que nós consideramos, ás veces, excesivas– cara á postura doutros investigadores (vid. páx. 428-429).

Pasemos agora a enumerar en detalle os capítulos e subcapítulos dos que consta o libro:

Unha boa parte do volume, capítulos 2-4, ocúpaa a delimitación das locucións doutras unidades lingüísticas que o autor non considera fraseolóxicas. Trátase dun aspecto aínda problemático dentro dos estudos fraseolóxicos, xa que a fixación do obxecto de estudo da fraseoloxía depende da perspectiva, dos criterios aplicados e, incluso, da escola lingüística do investigador. O caos terminolóxico en que está sumida, aínda hoxe, a disciplina fraseolóxica queda patente nas páxinas 15-212 do libro e ó autor haille que agradecer que puxese orde nese *mare magnum* clasificatorio, como tamén polo que respecta ás autorías dos distintos termos que designan “fraseoloxismo” e os seus tipos.

A investigación fraseolóxica española segue sumando, na actualidade, un bo número de estudos sobre terminoloxía e tipos de unidades fraseolóxicas que resultan de aplica-los criterios máis dispares. Estes traballos que pretenden *poner vallas al campo* están, hoxe

---

³ Polo que respecta á investigación alemá, o autor faise eco das publicacións máis significativas e transcendentales de grandes autores alemáns (como Wolfgang Fleischer e Harald Burger) e doutros que, non sendo alemáns, escriben regularmente nesta lingua (como Dmitrij Dobrovól'skij) todos eles piares indiscutibles da fraseoloxía europea actual. Desde unha perspectiva teórica, os estudos da antiga Alemaña Democrática, desde os anos 70, serviron de ponte e nexo de unión lingüística entre a investigación dos países eslavos, sobre todo da ant. Unión Soviética, que foi pioneira na fraseoloxía desde os anos 40, e a Europa Occidental.

por hoxe, bastante deostados en gran parte de Europa e deixaron de ser claramente unha das prioridades de investigación. Nós compartimos esta visión, xa que consideramos que o obxectivo primordial da fraseoloxía non debe consistir en etiquetalar estruturas fixas da lingua, senón na descrición rigorosa dos fraseoloxismos en tódalas súas facetas, é dicir, no seu nivel gramatical, léxico-semántico e pragmático, independentemente das características formais que revelen. Por outra parte, chámalo-la atención que entre os autores que García-Page elixe para as propostas de clasificación da fraseoloxía do español cite a Álvarez de la Granja (2002/[2003]), quen se dedica basicamente ó galego.

No repaso dos criterios que definen habitualmente as locucións, o autor menciona a pluriverbalidade, a fixación, a idiomaticidade, a institucionalización, a estrutura non oracional, a frecuencia, a nominación, as anomalías e as figuras de repetición, trazos todos eles que son comentados con rigor. En especial, os trazos da estrutura pluriverbal, a fixación, a variación (potencial), a idiomaticidade e a institucionalización son tomados como referencia para defini-lo grupo das locucións. Por outra parte, García-Page relativiza os citados aspectos e puntualiza con grande acerto que os criterios definitorios non o son tanto, xa que tamén aparecen nas paremias, compostos ou colocacións, polo que non son exclusivos das locucións. En canto ó criterio da estrutura non oracional, que o autor desestima para as locucións, encontramos algunhas inconsistencias na forma de cita-las unidades fraseolóxicas (páxs. 30-31), por exemplo na páxina 161: *No haber color* (o verbo en infinitivo deixa aberta a posibilidade de variación nos tempos verbais, que realmente non se dá), *No haber por donde cogerlo* (cérrese a opción de feminino (*la*) do crítico non referencial: é posible *Esa historia que cuenta no hay por donde cogerla...*), *No van por ahí los tiros...* (aquí si que cabería pór no enunciado o verbo en infinitivo, pois pódese dicir por exemplo: *Y los tiros no iban por ahí*). Algúns enunciados son incompletos: *Sonar la flauta* debería rexistrarse como [*A ver/por si*] *suenan la flauta*, xa que estas son as súas formas habituais (con *Sonar la flauta* a secas actualizaríase o significado literal da construción).

En xeral, a forma de cita-las locucións por parte de García-Page é adecuada, o cal é un gran mérito dado o elevado número de unidades que se manexan en toda a obra. Non obstante, ó longo do libro encontráronse certas imprecisións, como na páxina 419, xa que, a forma correcta non é *saber de pe a pa*, senón *saberse de pe a pa*; a locución *importar un comino/rábano/pimiento/pepino/higo/bledo* (páx. 372) leva obrigatoriamente un actante dativo, co que a forma completa sería *importarle a alg. un comino/...*, e a expresión *de pelo en pecho* non só se pode aplicar na práctica ós homes, senón tamén ás mulleres, co significado ‘valente’ (unha mirada rápida en *google* ratifica esta observación). Neste caso, a imaxe subxacente á locución é considerada determinante polo autor, posto que, na súa opinión, é a propia realidade que designa a que determina a restrición semántica de uso. De tódalas maneiras, é conveniente non confundi-lo significado literal co figurado e nesta locución é precisamente o figurado o decisivo para a selección semántica. A outros enunciados fáltalle-lo circunstante co que xeralmente aparecen no discurso, como en *Quedar cuerda* (páx. 161), que debería aparecer como *Quedar [todavía/aún] cuerda para rato*.

Por outra parte, consideramos refráns moitas das estruturas que o autor clasifica como *locucións* oracionais, como por exemplo na páxina 160: *El hábito no hace al monje, Cada maestrillo tiene su librillo, Una golondrina no hace verano, La experiencia es la madre de la ciencia* etc. O propio autor reconece que non hai criterios formais que delimiten claramente as locucións dos refráns por iso pensa que non é un despropósito incluír “ciertos refranes unimembres” atípicos na súa fisionomía morfolóxica no grupo das locucións, tendo en conta, ademais, que “la comunidad lingüística actual ya los siente como meros modismos” (páx. 158). Esta declaración resulta un pouco contradictoria co que se recolle na páxina 380 (nota 15), xa que neste caso se di que a opinión do falante medio non sempre constitúe un “criterio fiable”. Nós partimos da base de que as afirmacións sobre o saber e/ou o sentir colectivos –para que poidan ter validez científica– hai que contrastalas amplamente por medio de enquisas a informantes.

Dentro do bloque dos capítulos que se ocupan da clasificación das locucións, unha das pasaxes máis interesantes paréceno-lo apartado 3.8.4.4. (O valor diacrítico do *se*), onde se pon de manifesto a diferenza semántica que implica a aparición de *se* nas locucións. Trátase dun tema bastante desatendido no marco da fraseoloxía española que require gran dedicación. No capítulo de García-Page fanse agudas apreciacións e contribúese a paliar-la deficiencia investigadora neste campo.

En canto ó resto dos capítulos, que en xeral supoñen un compendio das publicacións parciais dos distintos temas realizadas por García-Page nas últimas dúas décadas, os aspectos abordados son os seguintes: no quinto capítulo, estúdanse as estruturas sintácticas recorrentes, a saber, as frases elativas (o sintagma prepositivo, a comparativa estereotipada, a consecutiva enfática etc.), o binomio, as estruturas fixas negativas, as construcións con clíticos etc.; no sexto capítulo, trátanse os fenómenos léxicos máis relevantes da fraseoloxía, como son as palabras “idiomáticas” (“elementos únicos” segundo a terminoloxía alemá e eslava), os arcaísmos, os somatismos, as palabras tabú, as locucións con numerais e deícticos etc. Neste mesmo capítulo, expóñense os principais campos léxicos que interveñen como compoñentes fraseolóxicos, como son os nomes de animais, de plantas, de cores, de profesións ou de instrumentos musicais. O apartado 6.5., dedicado ás palabras tabú, constitúe desde o noso punto de vista unha achega fundamental á fraseoloxía española por ser, segundo nos consta, o único autor que se dedicou a este campo léxico e do que aínda quedan parcelas por explorar, como por exemplo as relacionadas coa pragmática: as situacións de uso e o seu valor comunicativo, os actos de fala que representan etc. O capítulo sétimo ten por tema os principais fenómenos semánticos, como son a idiomaticidade, as relacións semánticas de orde sintagmática e paradigmática (polisemia, sinonimia, antonimia etc.), a tropoloxía e as “implicaciones”.

O subcapítulo da sinonimia bota luz sobre este controvertido tema, non obstante, non compartimos de todo a visión do que o autor chama “sinonimia externa” e custaríanos traballo admitir como sinónimos locucións como *estar a partir un piñón* e *matarse por el otro*. Como o mesmo autor indica na nota a pé de páxina 30 (páx. 423), é o contexto o que determina a sinonimia, posto que dúas locucións poden ser sinónimas nunha situación comunicativa determinada e non noutra. Como ocorre cos monolexemas,

resulta difícil que as unidades fraseolóxicas de significado pleno (é dicir, que non sexan adverbiais) poidan revelar sinonimia, xa que no sistema da lingua nada é gratuíto e cada locución ten a súa razón semántica de ser. Poucas veces dúas locucións son intercambiabes no mesmo contexto, a non ser que teñamos en conta os casos de hiponimia, nos que o intercambio xera forzosamente cambios de sentido. As locucións, sobre todo as verbais, as cales se caracterizan por un significado máis difuso (cfr. Mellado Blanco 2004:71)⁴ son dificilmente intercambiabes nos contextos e, en todo caso, estes casos de sinonimia hai que detectalos indutivamente sobre estudos empíricos de comportamento real das locucións no discurso e nunca *a priori*. O feito de que as locucións idiomáticas desenvolvan polisemia en función das situacións de uso dificulta, aínda máis, a tarefa de determinar sinónimos “externos”. Resúltanos moi acertada a decisión de García-Page de diferenciar claramente entre variantes sinónimas e locucións sinónimas reais (páx. 402), pese ós casos fronteirizos que existen. Un método que axuda moito a diferenciar entre ámbolos tipos de estruturas é o da imaxe subxacente: se hai dúas imaxes distintas, son sinónimos, se non, non.

O capítulo oitavo é, ó noso modo de ver, un dos máis prometedores e orixinais, xa que estuda un campo aínda bastante virxe dentro da fraseoloxía: a pragmática en tódalas súas manifestacións, xa sexan actos ilocutivos, a intencionalidade do falante, a ironía, o dobre sentido, a deixé, as máximas griceanas aplicadas á fraseoloxía ou os marcadores e operadores. Así mesmo, analízanse brevemente as restricións de uso vinculadas ó referente, ó falante, ó tempo e lugar, ó estrato social etc., aspecto este que reviste especial transcendencia para as definicións lexicográficas das locucións se con elas se persegue un uso activo correcto e adecuado á situación comunicativa. O tema das modificacións ou ocasionalismos, que pola súa idiosincrasia podería formar parte do capítulo oitavo (comportamento textual das locucións), aparece xa no capítulo cuarto (páxs. 260-281) baixo a denominación “variaciones libres”. A nosa esperanza é que este magnífico estudo introdutorio de García-Page verba da pragmática dea pronto os seus resultados e se estude con profundidade empiricamente, para o que é conveniente recompilar *corpora* específicos. Os estudos textuais representan, ó noso parecer, o futuro da lingüística en xeral e, en particular, da fraseoloxía. Se o fin último da investigación fraseolóxica é a descrición semántica, gramatical e pragmática das unidades fraseolóxicas (cfr. Dobrovól’skij 2009)⁵ aínda estamos por facerlle fronte ó terceiro reto, que supón o piar dos outros dous.

Para concluír, unha vez enumerados os contidos do libro, pasemos a citar dous dos aspectos que botamos en falta ou que foron tratados, ó noso entender, de maneira moi sucinta. Así, unha vertente desatendida no volume é a fraseográfica, á que, cando menos, se lle debería dedicar un pequeno capítulo dada a súa transcendencia na didáctica das locucións. Pola contra, si que hai no volume alusións ós dicionarios; en xeral, trátase de críticas entre liñas ós dicionarios actuais, sexan ou non fraseolóxicos

---

⁴ Vid. Carmen Mellado Blanco (2004): *Fraseologismos somáticos del alemán. Un estudio léxico-semántico*. Berlín / Frankfurt a.M. / Nueva York: Peter Lang.

⁵ „Zur lexikografischen Repräsentation der Phrase (mit Schwerpunkt auf zweisprachigen Wörterbüchern)“, en MELLADO BLANCO, Carmen (ed.): *Theorie und Praxis der idiomatischen Wörterbücher*. Tübingen: Niemeyer (Reihe Lexicographica Series Maior 135), 149-168.

(p. ex. na páxina 226 ou 419), sobre todo, pola falta de homoxeneidade na forma do enunciado na entrada ou na descrición do significado. Esta idea sobre os dicionarios percíbese claramente no apartado 7.2.2.3. (“Sinonimia externa o interfraseolóxica”), no cal se indica que determinadas locucións poden aparecer como sinónimas de se teren en conta certos dicionarios ou como locucións de distinto significado de seguírmo-las definicións doutros dicionarios.

No volume atopamos de menos, igualmente, un capítulo dedicado á teoría valencial, que segue constituíndo na actualidade o marco teórico de referencia para o estudo morfosintáctico dos fraseoloxismos, revestindo especial importancia en lexicografía e en fraseodidáctica, xa que esta teoría facilita a forma completa dos enunciados. Por último, con respecto ó punto 7.2.5. (“Tropología”), consideramos escaso o espazo que se lle dedica á metáfora (sete liñas en total), un dos tropos con maior protagonismo e repercusión nas locucións idiomáticas. Tamén é certo que o libro de García-Page ten unha presentación eminentemente morfolóxica e non tanto semántica; as máis de 500 páxinas de volume converteríanse polo menos no dobre se se decidise incluí-la perspectiva semántica.

Como balance final, queremos destaca-lo rigor desta gran monografía, así como o seu carácter de manual de estudo fundamental para toda a investigación futura no terreo da fraseoloxía española.

Carmen Mellado Blanco
Universidade de Santiago de Compostela

GONZÁLEZ RUÍZ, Ramón; CASADO VELARDE, Manuel; ESPARZA TORRES, Miguel Ángel (2006) (eds): *Discurso, Lengua y metalenguaje – Balance y perspectivas*. Hamburgo: Editorial Buske, 182 páxinas.

Este libro foi produto dun proxecto de investigación que leva como título *Lo metalingüístico en español. Estudio semántico, discursivo, fraseolóxico, sintáctico y sígnico. Aplicaciones en la enseñanza del español* (ref. BFF2002-00801), e que pretendía mostrar, por un lado, os límites da metalinguaxe e, polo outro, dunha maneira máis concreta, describi-lo metalingüístico no español actual de España. Este proxecto xurdiu da necesidade de cubri-la parcela de investigación relativa a todo o metalingüístico da lingua, ámbito que estivo practicamente desatendido na tradición lingüística do español.

As distintas colaboracións que encontramos neste libro son resultado dos traballos presentados nunha xornada celebrada na Universidade de Navarra, o 18 de novembro de 2005, co título de *Lo metalingüístico en español: balance y perspectivas*, xornadas que tiveron lugar ó finaliza-lo proxecto citado anteriormente e que pretendían amosa-lo panorama investigador deste ámbito da Lingüística. As contribucións que forman o volume abordan o fenómeno do metalingüístico desde distintas perspectivas lingüísticas, como a das partículas discursivas, a fraseolóxica (fraseoloxía con verbos de lingua e fraseoloxía somática), a historiográfica e a filosófica. A teoría de Coseriu

sobre a linguaxe primaria, a metalinguaxe e o “universo do discurso” constitúen, pola súa parte, o marco de varios dos traballos que inclúe a monografía.

Acín Villa e Fernández Bernárdez interézanse pola descrición dos significados e polos “efectos de sentido” dalgúñas partículas metalingüísticas da lingua española.

Acín Villa detense nas partículas metadiscursivas que teñen a súa orixe nos signos de puntuación empregados na escritura e que quedaron fixadas na linguaxe (despois dun proceso de gramaticalización) e son útiles na organización do discurso.

Fernández Bernárdez analiza como actúan as partículas metalingüísticas como atenuantes semántico-pragmáticos. Estas sérvencelle ó falante para expresarlle ó interlocutor que determinada expresión non recolle con exactitude o contido lingüístico que pretendía comunicar e, polo tanto, serven para previr posibles desacordos. Así como tamén se analizan as diferenzas específicas deste tipo.

Álvarez Castro fai unha reflexión sobre a historia da recepción de nocións e termos e mais unha presentación de parte da súa investigación sobre a evolución e o desenvolvemento da noción de *universo y discurso* na obra de Coseriu. Para iso, toma como referencias a tradición e a novidade. Tamén recolle unha mostra significativa de obras lexicográficas e manuais que determinan a recepción da noción coseriana.

Aznárez Mauleón revisa o seu estudo “La fraseología metalingüística con verbos de lengua en español actual” no que se mostraba a información que ofrecían os dicionarios xerais e fraseolóxicos máis destacados sobre as expresións fraseolóxicas metalingüísticas. Esta revisión débese á publicación do *Diccionario fraseológico documentado del español actual*, o cal supón algunha novidade no seu campo.

Casado Velarde dános unha visión xeral das distincións establecidas polas unidades léxicas, expresións e refráns metalingüísticos do español. Toma como base da lingüística o saber metalingüístico dos falantes, mostrando cómo as unidades léxicas, expresións e refráns metalingüísticos do español establecen distincións. Tamén sinala de que maneira concepcións tradicionais reflicten un coñecemento verdadeiro e profundo da actividade da fala.

Esparza Torres examina as relacións entre metalinguaxe e historiografía partindo do máis xeral ata o específico e abordando diferentes aspectos como o metalingüístico e a historia lingüística; lingua obxecto, metalingua e delimitación das tradicións lingüísticas; concepción da lingua; os prólogos; o aproveitamento dos textos metalingüísticos para a historia da lingua; a terminoloxía lingüística; a explicación dos feitos e, por último, metalinguaxe e discurso metalingüístico. Tamén se amosa a bibliografía máis relevante no marco da historiografía lingüística española.

Flamarique mostra os logros e dificultades da teoría do significado e a corrente ontoloxista da linguaxe. Presenta a linguaxe desde unha dimensión cognoscitiva dándolle así unha perspectiva filosófica na teoría da linguaxe. A relación entre linguaxe e coñecemento establécese, por un lado, como coñecemento lóxico-lingüístico e, polo outro, como “mundo obxectivado”.

González Ruíz considera as distincións intuitivas dos falantes que están arquivadas nas linguas como unha fonte de coñecemento mancomunado moi interesante para os lingüistas e para a ensinanza das linguas. Entende a cultura lingüística como o modo no que as linguas comprenden a linguaxe, mediante as delimitacións e distincións obxectivadas na súa lingua.

Loureda Lamas trata o uso metalingüístico da linguaxe primaria. No seu artigo, entende este, en primeiro lugar, como unha posibilidade da linguaxe en xeral que se comproba nos discursos, sen prexuízo da estruturas propias existentes nas linguas; en segundo lugar, seguindo a Coseriu, como un caso especial da función obxectiva ou designativa e, en terceiro lugar, as unidades lingüísticas vense como meras formas concretas que, como feitos físicos, non son significativas e non pertencen como tales formas a categoría verbal ningunha.

Olza Moreno trata o tema da metáfora e o coñecemento da linguaxe partindo dun conxunto de fraseoloxismos metafóricos e metonímicos do español e do francés actuais baseado en distintos lexemas somáticos. Realiza unha análise contrastiva cun corpus de máis de 130 unidades fraseolóxicas de ámbolos dous idiomas. A conclusión acaba sendo a confirmación de que o saber lingüístico reflectido na súa fraseoloxía somática constrúese a partir de conceptualizacións similares.

Este volume representa un gran paso no importante ámbito metalingüístico da lingua. Desde unha perspectiva fraseolóxica, agradécense as achegas que contribúen a esclarece-la orixe, funcionamento e finalidades das unidades fraseolóxicas relacionadas co falar. Trátase, sen dúbida, dunha frutífera investigación que abre o paso a futuros estudos neste campo, algúns dos cales xa tivémo-la ocasión de ler en distintas revistas e monografías dedicadas ó tema.

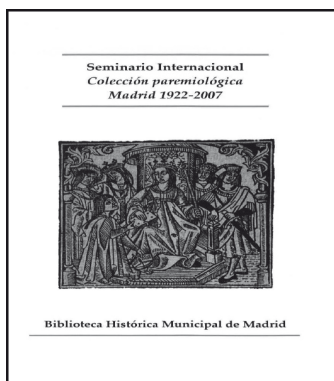
Claudia Herrero Kaczmarek⁶
Universidade de Santiago de Compostela

---

⁶ Este traballo deuse a coñecer no marco dun proxecto de investigación de fraseoloxía hispano-alemá subvencionado por fondos FEDER del *Ministerio de Educación y Ciencia* (HUM2007-62198/FILO), baixo a dirección da profesora titular Carmen Mellado Blanco da Universidade Santiago de Compostela.

LAFUENTE NIÑO, Mª Carmen; SEVILLA MUÑOZ, Manuel; DE LOS REYES GÓMEZ, Fermín; SEVILLA MUÑOZ, Julia (2007): *Seminario Internacional Colección paremiológica, Madrid, 1922-2007*. Madrid: Biblioteca Histórica Municipal de Madrid, 270 páxinas.

O libro obxecto de recensión é o resultado do Seminario Internacional “*Colección Paremiológica, Madrid, 1922-2007*”, celebrado nos días 26, 27 e 28 de setembro de 2007 en Madrid, na sede do Museo de los Orígenes (Casa de San Isidro), e organizado pola Biblioteca Histórica Municipal en colaboración co Grupo de Investigación *Fraseología y Paremiología* (UCM 940235) da Universidad Complutense de Madrid (Departamento de Filología Francesa e Facultad de Ciencias de la Documentación) e a revista *Paremia*. Este evento contou coa dirección de Carmen Lafuente, Julia Sevilla Muñoz e Fermín de los Reyes Gómez.

O obxectivo principal do seminario foi dar a coñece-la *Colección Paremiológica* que o Concello de Madrid lle comprou ó libreiro Melchor García Moreno en 1922 con destino á Biblioteca Municipal, dende 1991 Biblioteca Histórica Municipal. A *Colección* confórmana na actualidade 973 volumes, se ben partiu de 480 descritos polo libreiro nun catálogo publicado en 1918 pola súa conta.

As quince intervencións que integran o libro céntranse no estudo da *Colección Paremiológica* dende distintas perspectivas: literaria, bibliográfica, lingüística, traditolóxica etc. Esta colección caracterízase pola variedade e amplitude do seu contido, polas distintas linguas nas que se presentan as obras (español, latín, grego, italiano, francés, portugués, galego, catalán etc.), por reuni-los grandes repertorios de refráns impresos dende o século XVI, polo importante número de obras españolas que conteñen refráns e por posuír exemplares únicos ou raros. Estas características quedan patentes nas intervencións dos investigadores que participaron neste simposio como se ha poder comprobar a continuación:

Andrés Gallego Barnés (Université de Toulouse-le Miral), en “Las dos ediciones de *El estudioso cortesano* del humanista aragonés Juan Lorenzo Palmireno”, presenta e compara as dúas edicións coñecidas da obra (Valencia 1573 – Alcalá 1587) e destaca a importancia da colección de refráns presentes nas dúas edicións *Refranes de mesa, salud y buena criança* (inserida como o recurso dun estudante cortesán para saír airoso das reunións sociais). En “Un ejemplo de evolución en las ediciones de Hernán Nuñez en la *Colección Paremiológica*”, **Germán Conde Tarrío** (Universidade de Santiago de Compostela) amosa, como se explicita no título, a evolución da edición príncipe de *Refranes o proverbios en romance*, editada en Salamanca en 1555, do Comendador Hernán Nuñez (primeira colección paremiolóxica romance), comparándoa coas que se

atopan na Biblioteca Histórica (1619, 1621 e 1804) ata a edición crítica do ano 2001 realizada por Louis Combet, Julia Sevilla, Germán Conde e Josep Guia. Dado que, nunha comunicación deste estilo, o cotexo completo sería inabarcable, restrínxese o estudo á letra “A” das edicións. **Fermín de los Reyes Gómez** (Universidad Complutense de Madrid) analiza en “Juan y Luis Rufo y sus “*Apotegmas*” os manuscritos do que se cre que son *Las Seiscientas Apotegmas* (1596) e *Las Quinientas* (traballo inédito ata que o publicou Sbarbi en 1881), obras de Juan e Luis Rufo, pai e fillo, que se atopan na Biblioteca coas sigaturas PAR.67, o primeiro, e PAR.816, o segundo. Como resultado desta análise, xorden dúbidas sobre os textos que conteñen os manuscritos e o que parecían dúas edicións manuscritas das obras anteriores, quizais poidan conter unha obra perdida de Juan Rufo, las *Trescientas*.

Atendendo ás versións españolas de dúas obras, **Jesús Cantera Ortiz de Urbina** (Universidad Complutense) e **M.ª Antonella Sardelli** (Università degli Studi di Bari, Italia) presentan “Los apotegmas de Erasmo en su versión española de Juan Jarava” e “*La Zucca* (1551) de Anton Francesco Doni y su versión española”.

A primeira das intervencións amósanos brevemente a figura de Erasmo, a versión española que dos *Apophthegmata* realizou Juan Jarava (Amberes 1549) e o concepto de apotegma que manexa esta obra, afastándose do estrito concepto de ‘dito breve e sentencioso atribuído a un personaxe célebre’, xa que recolle *relatos en relación con personajes de una cierta notoriedad o relevancia en la Historia de la Antigüedad griega y latina*, tantos como 900 sobre 235 personaxes.

Pola súa banda e dende unha perspectiva literaria, **M.ª Antonella Sardelli** estuda a cantidade, tipoloxía e funcións das paremias introducidas no primeiro libro de *La Zucca*, o Ramo de la Zucca, comparando a impresión veneciana de 1589 coa tradución española (edición de Venecia de 1551), conservada na *Colección*. Afirmar que a tradución española é bastante fiel ó documento orixinal tendo en conta as 128 paremias que contén o libro I. Como anexo á súa intervención, presenta unha relación das paremias estudadas, a súa correspondencia española e o tipo de paremia ó que se refire.

Tamén dende unha perspectiva literaria e ó mesmo tempo tradutolóxica, aborda o estudo da *Comedia Eufrosina* (edición de 1555), de Jorge Ferreira de Vasconcelos, **Lucilia Chacoto** (Universidade do Algarve e Onset-CEL, Centro de Estudos da Linguagem) en “Las paremias en la Comedia Eufrosina de Jorge Ferreira de Vasconcelos” onde, ademais de estuda-las paremias presentes e a súa función na obra, fai unha análise comparativa coa tradución de Fernando de Ballesteros y Saavedra (1631). O descoñecemento do texto sobre o que traduce e as compilacións paremiolóxicas empregadas dificultan as conclusións. As diferenzas entre a obra de partida e a de chegada son significativas (623 paremias na primeira, 571 na segunda), prodúcense omisións, adicións e cambios que a autora pon de manifesto ó mesmo tempo que destaca as dificultades da tradución no terreo da paremioloxía, presentes aínda hoxe, canto máis no século XVI.

A medio camiño entre a literatura e a paremioloxía atopámo-las comunicacións “Un diccionario fraseolóxico del Siglo de Oro: la *Fraseología o Estilística castellana* de Julio Cejador y Frauca” de **Abraham Madroñal Durán** (Instituto da Lingua Española,

CSIC) e “Interés paremiológico de los *Diálogos familiares* de Juan de Luna” de **M.ª Teresa Barbadillo de la Fuente** (Universidad Complutense), obra eminentemente práctica do século XVII, destinada á ensinanza da lingua española, unha mostra da fala da época que contén fraseoloxismos, locucións e refráns (55, segundo a transcripción da autora). A pesar da brevidade da fonte paremiolóxica é importante o seu estudo para poñela en relación con outros escritos gramaticais e lexicográficos dos séculos de ouro.

Dun interese puramente paremiolóxico parten as dúas intervencións seguintes: “Refranes metereológicos y del calendario en *Refranes o proverbios en romance* de Hernán Nuñez (1555)” de **Pilar Río Corbacho** (Universidade de Santiago de Compostela), onde se analizan as paremias xeocosmolóxicas presentes na obra, 491 (10 formas son galegas) e a clasificación que delas fai a autora e “Estereotipos de España en los dichos y refranes del Barón de Nervo” de **Didier Tejedor de Felipe** (Universidad Autónoma de Madrid) na que, tras analiza-la figura do francés Barón de Nervo (1804-1897) e presenta-las súas obras sobre España, analiza *Dictons et proverbes espagnols* (1874), onde se recollen 245 *dictons e proverbes* españoles de temática diversa coa súa tradución ó francés, considerando o proverbio un estereotipo, unha crenza compartida por unha comunidade que pode ser verdadeiro ou non.

Ó comezo dixemos que unha das características máis destacables da *Colección* é a variedade de linguas nela presentes, cuestión da que dan fe os dous traballos que analizan “El fondo griego de la Colección paremiológica (Biblioteca Histórica Municipal)” de **Elvira Chelmi** (Universidade Nacional e Kapodistriaca de Atenas, Grecia) e “Estudio comparado latín-italiano-español de paremias referidas al amor” de **Mari Carmen Barrado Belmar** (Universidad Complutense).

Para rematar, as seguintes conferencias presentan tres grandes paremiólogos europeos do século XIX e as obras que deles se poden consultar na Biblioteca Histórica Municipal. **Ascensión Aguerri Martínez e Luis Barrio Cuenca Romero** (Biblioteca Histórica Municipal), ademais de recalcar na figura de Sbarbi (1834-1910), deixan aberta unha nova vía de investigación sobre os posibles títulos do século XVII da actual colección que pertenceran a este paremiólogo en “José María Sbarbi en la *Colección paremiológica*. Libros impresos en el siglo XVII”; **Julia Sevilla Muñoz** (Universidad Complutense), en “Las obras de Pierre-Marie Quitard en la *Colección paremiológica* (Biblioteca Histórica Municipal)”, estuda as tres obras presentes na colección –un dicionario de refráns, estudos sobre refráns franceses e un repertorio comentado de refráns franceses sobre a muller, o amor, a amizade e o matrimonio–, obras complementarias entre si, segundo a autora, posto que primeiro recompila un corpus de refráns que anota con todo tipo de informacións, despois estuda esas formas e, por último, mestura ámbalas facetas, a paremiográfica e a paremiolóxica, na última obra presentada. En 1982, estas obras xa foran estudadas pola profesora **Sevilla Muñoz** na elaboración da súa memoria de licenciatura. **Marina García Yelo** (Universidad Complutense) analiza a figura de “Georges Duplessis en la Colección paremiológica: *Petite encyclopédie des proverbes français* y *La fler des proverbes français*”, outro gran paremiólogo francés do século XIX, a través das ditas obras.

Queda reflectido nesta densa e, ó mesmo tempo, asequible miscelánea, *Seminario Internacional Colección paremiológica*, o interese pola potenciación da investigación no eido da paremioloxía dende diversas perspectivas e linguas. Moitas das comunicacións, que son interesantes novidades científicas, suscitan a continuidade da investigación, deixan novas portas abertas, mostrando gran variedade de campos desde onde é posible seguir investigando.

Vanessa Fernández Pampín
Universidade de Santiago de Compostela

MELLADO BLANCO, Carmen (ed.) (2009): *Theorie und Praxis der idiomatischen Wörterbücher*. Colección Lexicographica Series Maior 135 / Supplementbände zum Internationalen Jahrbuch für Lexikographie. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 255 páxinas.

Nos últimos anos asistimos, particularmente no ámbito europeo, a un aumento considerable de estudos teóricos dedicados á lexicografía da fraseoloxía⁷. Obsérvase ademais, malia que en menor medida, un incremento de dicionarios idiomáticos, xa sexan monolingües ou bilingües (*vid.* nota 1) e téndese a prestarlle máis atención á fraseoloxía nos dicionarios xerais, en primeira liña nos monolingües. Tendo en conta o baixo nivel de que se partía, sen dúbida realizáronse moitos logros e aprécianse considerables melloras tanto na macroestrutura coma na microestrutura; podemos chegar a afirmar que estamos a vivir o mellor momento de todos os tempos neste eido.

Se ben todo isto responde a unha realidade incuestionable, non é menos certo que a distancia entre a teoría e a práctica fraseográfica segue a ser, cando menos, significativa, o que se debe, sen dúbida, ao feito de que os dicionarios se seguen a escribir, na súa meirande parte, practicamente de costas ás reflexións teóricas sobre lexicografía. Ademais, as limitacións tanto de formato coma económicas que impón a impresión en papel fan que o volume de unidades recollidas, a súa descrición e a ilustración mediante exemplos se vexan reducidos e fiquen, polo tanto, incompletos. O auxe que está a experimentar a lingüística de corpus non repercutiu ata agora directamente na concepción xeral dos dicionarios, que por norma non adoitan considerar os contextos para elaborar definicións e inclúen comentarios pragmáticos a miúdo insuficientes (ás veces mesmo para un emprego pasivo do dicionario).

O volume que aquí se presenta, *Theorie und Praxis der idiomatischen Wörterbücher* (2009), aborda precisamente esa distancia entre a teoría e a práctica fraseográficas e achega solucións para que este camiño por percorrer se acurte o máximo posible. A monografía contén doce contribucións de fraseólogas e fraseólogos de renome internacional, na súa maioría autores de dicionarios idiomáticos ou coordinadores de

---

⁷ Unha panorámica destes traballos, cunha ampla lista de referencias bibliográficas, pode verse do capítulo 15 ao 25 do segundo volume de *Phraseologie / Phraseology: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / An International Handbook of Contemporary Research* (2007). Editado por BURGER, Harald; DOBROVOL'SKIJ, Dmitrij; KÜHN, Peter; NORRICK, Neal R. Tamén ofrece unha valiosa lista de publicacións ao respecto a obra recentemente publicada de MIEDER, Wolfgang (2009): *International Bibliography of Paremiology and Phraseology*. Berlin / New York: Gruyter Verlag.

grupos de investigación dedicados á fraseografía. Consideramos que precisamente no elenco de autores tan relevantes na fraseografía europea actual radica un dos maiores acertos da obra.

O marco xeral do libro é a lingüística de corpus e a chamada *Funktionslehre* que propugna o deseño dos dicionarios atendendo en primeiro termo aos destinatarios aos que se pretende chegar. Os aspectos que a grandes trazos son abordados nesta obra son a vertente da combinación sintagmática e semántica, a representatividade dos corpus para a selección de material e a cuestión da autenticidade dos bancos de datos.

O fío condutor dos traballos do libro podería resumirse na idea de que para facer bos dicionarios idiomáticos cómpre centrarse en como se comportan os fraseoloxismos no discurso oral e escrito. Para describir o significado (de defender que o significado vén determinado polos usos contextuais prototípicos) cumprirá acudir irremediabilmente ao texto. Outro aspecto tratado é o da frecuencia como criterio para a selección do material fraseolóxico na macroestrutura e a súa descrición na microestrutura. Nalgunhas achegas analízanse polo miúdo as vantaxes e as desvantaxes que supoñen os dicionarios con soporte informático en comparación cos impresos.

A monografía aparece dividida en diferentes capítulos, que á súa vez se agrupan en dous grandes bloques: unha parte dedicada á fraseografía monolingüe do alemán (traballos de **Harald Burger**, **Stefan Ettinger**, **Vida Jesenšek**, **Elisabeth Piirainen**, **Hans Schemann** e **Kathrin Steyer**) e outra dedicada á fraseografía bilingüe (achegas de **Dmitrij Dobrovól'skij**, **Tatjana Filipenko**, **Eva Glenk**, **Erla Hallsteinsdóttir** e **Antje Heine**, que analizan o alemán en relación co ruso, co portugués do Brasil, co islandés, co danés e co finlandés). Reproducimos a seguir os títulos das contribucións (todas elas en alemán) e os nomes das autoras e dos autores:

Carmen Mellado Blanco: “Einführung. Idiomatische Wörterbücher und Metaphraseografie: zwei Realitäten, eine Herausforderung” (“Introdución. Dicionarios idiomáticos e metafraseografía: dúas realidades, un desafío”);

Harald Burger: “Semantische Aspekte der deutschen Phraseografie: die aktuelle Praxis – allgemeine und phraseologische Wörterbücher im Vergleich” (“Aspectos semánticos da fraseografía alemá: a praxe actual. Comparación de dicionarios xerais e fraseolóxicos”);

Stefan Ettinger: “Haben die Männer am Grill die Hosen an? Phraseografie und Sprachwirklichkeit” (“Levan os homes os pantalóns postos cando fan unha grellada? Fraseografía e realidade lingüística”);

Vida Jesenšek: “Phraseologische Wörterbücher auf dem Weg zu Phraseologiedatenbanken” (“Dicionarios fraseolóxicos en vías de converterse en bancos de datos de fraseoloxía”);

Elisabeth Piirainen: “Dialektale Phraseografie – Randerscheinung, Ergänzung oder Herausforderung einer modernen Phraseografie”

(“Fraseografía dialectal: fenómeno marxinal, complemento ou desafío dunha fraseografía moderna”);

Hans Schemann: “Zur Anlage idiomatischer Wörterbücher. Einige Maximen und Reflexionen” (“Sobre a situación dos dicionarios idiomáticos. Algunhas máximas e reflexións”);

Kathrin Steyer: “Zwischen theoretischer Modellierung und praxisnaher Anwendung. Zur korpusgesteuerten Beschreibung usueller Wortverbindungen” (“Entre a modelación teórica e a aplicación achegada á práctica. Sobre a descrición *corpus-driven* de combinacións usuais de palabras”);

Dmitrij Dobrovól’skij: “Zur lexikografischen Repräsentation der Phrase (mit Schwerpunkt auf zweisprachigen Wörterbüchern)” (“Sobre a representación lexicográfica dos fraseoloxismos (incidindo nos dicionarios bilingües)”);

Tatjana Filipenko: “Darstellung von deutschen und russischen Idiomen in zweisprachigen Wörterbüchern” (“Representación de fraseoloxismos alemáns e rusos en dicionarios bilingües”);

Eva Glenk: “Probleme der zweisprachigen Phraseografie: Die kommunikative Äquivalenz der Formeln des Sprachenpaares brasilianisches Portugiesisch / Deutsch” (“Dificultades da fraseografía bilingüe: a equivalencia comunicativa das fórmulas no par portugués do Brasil e alemán”);

Erla Hallsteinsdóttir: “Zweisprachige Lernerphraseografie aus funktionaler Sicht” (“Didáctica da fraseografía bilingüe dende un punto de vista funcional”);

Antje Heine: “Möglichkeiten und Grenzen der Korpusanalyse für die Lexikografie am Beispiel eines Wörterbuchs deutscher Funktionsverbgefüge mit finnischen Äquivalenten” (“Posibilidades e limitacións da análise de corpus para a lexicografía en base a un dicionario de construcións verbonominais alemáns con equivalencias en finlandés”).

Como se apunta na introdución da obra (Mellado 2009:2-3), as deficiencias na confección de dicionarios atópanse no nivel da macroestrutura e da microestrutura. Entre as primeiras destacan as relativas á escolla das unidades que conforman os dicionarios, información que normalmente se omite nos prólogos, onde tampouco se fai alusión aos criterios seguidos á hora de considerar os distintos tipos de unidades fraseolóxicas. Na microestrutura, a maioría dos dicionarios presentan deficiencias na forma de citar o enunciado de cada unidade, sobre todo no caso de existiren diferentes variantes da mesma. Tampouco se adoitan explicitar as restricións morfosintácticas e as definicións non son exactas (omítese principalmente información pragmática).

Como se apunta ao inicio desta recensión, unha boa utilización da lingüística de corpus e das bases de datos textuais podería contribuír a mellorar sensiblemente os déficits actuais dos dicionarios. A observación de datos de uso real e a consecuente descrición do comportamento dos fraseoloxismos no contexto (por exemplo, en relación ás restricións morfosintácticas e estilísticas) leva, certamente, a unha nova concepción de dicionarios, quizais máis complexa, pero sen dúbida máis acorde coa realidade lingüística de cada unidade.

Na maioría dos artigos abórdase a limitación do emprego de recursos informáticos para elaborar o contido dos dicionarios, particularmente no que se refire á extracción do significado, onde na práctica se conta coa reflexión que o autor de cada entrada fai en cada caso particular. Efectivamente, as bases de datos textuais son coleccións de datos susceptibles de seren analizadas mediante aplicacións informáticas, mais onde non é posible facer unha diferenciación automática do significado. No entanto, cómpre sinalar a posibilidade de que esta tarefa se poida axilizar nun futuro mediante a adaptación a este campo de aplicacións de análise semántica por extracción de palabras clave e cotexado con redes semánticas.

Así mesmo, nos traballos do volume alúdese á homoxeneidade das bases de datos que se manexan: a maioría dos datos proceden de textos xornalísticos. O retrato robot que se obtén do emprego dos fraseoloxismos está, ás veces, deformado por este feito e os contextos non son representativos da lingua en xeral. Ademais, na linguaxe xornalística son moi frecuentes as modificacións, polo que é preciso aplicar unha peneira adicional para que non se inclúan no corpus os fraseoloxismos modificados. Por outra banda, con respecto ás expresións cun alto grao de expresividade (consideradas tradicionalmente como núcleo da fraseoloxía), o lexicógrafo e o lingüista de corpus enfróntanse ao problema de que estas adoitan empregarse no discurso oral e, como é sabido, os recursos para obter material falado auténtico e procesalo informaticamente aínda son moi limitados e custosos.

Outro tema controvertido, xa antes sinalado, é o da frecuencia, para o que parece haber certo consenso á hora de consideralo como criterio que se debe aplicar para elaborar os corpus de unidades dos dicionarios ou, por exemplo, para constatar cambios semánticos. Porén, a cuestión é a seguinte: cal é a cifra de corte para ver se un fraseoloxismo é frecuente? A partir de cantos exemplos para cada fraseoloxismo podemos afirmar que un uso é normal nun contexto normal e non desviado da norma? A partir de cantos exemplos sabemos que a forma canónica dun enunciado é unha e non outra, que unha variante constitúe a forma base e as demais son variantes desta? Estas e outras preguntas están aínda por resolverse.

Como contrapartida, son moitas as utilidades dos programas de análise informática, por exemplo, para medir o grao de co-ocorrência de dúas palabras nos textos, que nos pode dar información acerca da súa estabilidade e do seu grao de fraseoloxización, información interesante para a tarefa de selección do material fraseolóxico dos dicionarios. Así mesmo, descubriuse que existe unha interesante relación entre co-ocorrência léxica e recorrencia de determinados esquemas sintácticos, o que ofrece información sobre o comportamento sintáctico-semántico das unidades fraseolóxicas.

Por último, a lingüística de corpus pode dar os seus mellores froitos en descubrir novos esquemas sintácticos recorrentes que, ata agora, se consideraban irregulares na lingua, mais a dita recorrencia textual suxire que se cuestionen os conceptos de norma e parámetros sintácticos.

Para concluír, gustárame destacar o enorme valor desta obra de referencia nos vindeiros anos, non só pola talla dos autores e autoras dos traballos, senón tamén por abrir novas perspectivas e reflexións na maneira de concibir e confeccionar dicionarios idiomáticos. Esta monografía ten, sen dúbida, o mérito de poder ser considerada unha guía práctica para detectar e corrixir definitivamente os erros en que se adoita incorrer ao elaborar dicionarios, empregando para iso as posibilidades e avances que nos brindan a lingüística de corpus e a análise textual.

Patricia Buján Otero⁸
Universidade de Vigo

SEVILLA MUÑOZ, Julia; CANTERA ORTIZ DE URBINA, Jesús (2008 [2002]): *Pocas palabras bastan: vida e interculturalidad del refrán. Salamanca: Centro de Cultura Tradicional Ángel Carril, Diputación de Salamanca, 326 páxinas.*

Unha vez máis, o equipo formado por Julia Sevilla e Jesús Cantera deléitanos cunha obra conxunta sobre os refráns. Son xa moitos os seus traballos, tanto por separado como en colaboración, nos que tratan as paremias sempre desde perspectivas diferentes e variadas. Esta vez, a obra que presentan aquí ten o valor que lle dá a madurez a tódalas cousas feitas con tempo e agarimo: recolle os froitos da experiencia e dos esforzos pasados ofrecendo un estudo á vez científico e divulgativo sobre a vida do refrán en España a través dos séculos e das influencias alleas.

Esta obra nace dunha proposta feita en novembro do ano 2000 polo etnógrafo Ángel Carril Ramos, director do Centro de Cultura Tradicional da Diputación de Salamanca, a Julia Sevilla e Jesús Cantera. Durante o tempo que durou a redacción do libro, estableceuse entre os tres unha sensibilidade común polo mundo da paremia que fixo que xuntaran os esforzos en prol dun resultado de calidade. A obra finalmente viu a luz na primavera do 2002 cun notable éxito, polo que houbo unha reimpresión no 2008 polo mesmo centro editor, un centro que destaca polo seu labor a favor da cultura tradicional.

O libro componse de varios capítulos e a súa elaboración repártese entre os dous autores. Anuncian desde a introdución a autoría de cada capítulo, ocupándose cada cal dun, excepto o da universalidade temática do refrán que fixeron conxuntamente. Así, **Jesús Cantera** trata os antecedentes do refrán, do refrán na literatura medieval española, do refrán xudeo-español, dos refráns en relación coa vida do campo e a meteoroloxía. **Julia Sevilla**, pola súa banda, encárgase da definición e tipoloxía do refrán, do refrán na literatura clásica, do refrán no español de América, do refrán laboral e do presente do refrán. Aínda que este reparto pode insinuar dúas partes nesta

---

⁸ Este traballo enmárcase dentro do proxecto de investigación sobre fraseoloxía contrastiva FRASESPAL financiado polo Ministerio de Educación y Ciencia (código HUM2007-62198/FILO) con fondos FEDER.

obra, en realidade non se diferencian nin polo estilo nin polos puntos de vista. Ó contrario, esta división, aínda que non se anunciara, non se adiviña, o que demostra o ben compenetrados que están os autores. Por outra parte, a disposición dos capítulos fundáméntase en criterios de progresión cronolóxica que lle dá cohesión a toda a obra.

Non temos que esquece-lo título como primeiro indicio do contido deste libro. Composto cun refrán, *Pocas palabras bastan*, e co anuncio dos aspectos tratados, *Vida e interculturalidad del refrán*, este título achégalle ó lector a información necesaria para animalo á lectura. Abrindo o libro, atopámonos co relato da traxectoria vital do refrán español, que empeza máis aló dos primeiros testemuños escritos que dan fe do seu uso, como se afirma na introdución (p. 13): “En efecto, el pueblo ha ido utilizando de modo continuado en sus diálogos cotidianos refranes y frases proverbiales y los ha ido transmitiendo durante siglos por tradición oral”. Podemos comprobar que, aínda que o Medioevo marca o inicio das primeiras coleccións de refráns, ese gusto pola recompilación chega incluso ata hoxe. Nomes ilustres do nivel do marqués de Santillana, Pedro Vallés, Hernán Núñez, Juan de Mal Lara, Gonzalo Correas, José M.ª Sbarbi, Julio Cejador, Francisco Rodríguez Marín, Luis Martínez Kleiser, Juana Campos, Ana Barella, seguido dun longo *et caetera*, configuran a longa e rica bibliografía paremiográfica española.

Se nos internamos máis na lectura, descubrímo-los antecedentes históricos do refrán español. Dánsenos exemplos que sitúan as súas orixes na Biblia, como no caso de *Ojo por ojo, diente por diente* (p. 31) que corresponde ó que se di en *Éxodo* 21, 24, *Ojo por ojo, diente por diente, mano por mano, pie por pie, fuego por fuego, herida por herida, contusión por contusión*; no mundo grecolatino, coa paremia *Un clavo saca otro clavo* (p. 57) que aparece en grego na *Política* (1314 a) de Aristóteles e en latín nas *Tusculanae disputationes* (IV, 75) de Cicerón; e no mundo árabe, como o demostra o exemplo *Aunque la mona se vista de seda, mona se queda* (p. 71), que lembra aínda a súa orixe árabe e a tradución do mesmo sería *No pasaría el mono de ser mono aunque le vistieras de brocado de seda/de oro*. Descubrimos tamén os seus usos na literatura medieval española. Así nolo afirman os autores: “[...] el *Libro de Buen Amor*, el *Libro del caballero Zifar* y *La Celestina* pueden ser considerados como un verdadero archivo de refranes y sentencias” (p. 87). O seu emprego chega mesmo á literatura clásica en numerosos autores, desde Francisco Delicado no século XVI ata Baltasar Gracián no XVII, pasando por Mateo Alemán, Cervantes ou ben Lope de Vega e moitos máis. De paso percorrémolos eidos nos que se desenvolve o refrán, aproximándose ó xudeoespañol (non deixa de sorprendérno-la evidente relación entre a paremia sefardí *El mazal de la fea, la ermoza lo desea* e a española *La suerte de la fea la bonita la desea*, p. 144) e á traslación do refrán castelán á América latina. Contemplámolo rico caudal paremiolóxico hispanoamericano que abrangue refráns e frases proverbiais inspirados no español do século XVI, pero que se conservan na súa forma indíxena orixinal, como, por exemplo, o refrán araucano *Al hombre se lo conoce por su compañero*, que corresponde ó español *Dime con quién andas y te diré quién eres* (p.147) ou ben que desenvolven variantes do español, como o refrán chileno *La sarna nos pica menos cuando la sobrellevamos*, que lembra a forma castelá *Sarna con gusto, no pica (pero mortifica)* (p. 151). Do refraneiro hispanoamericano destácase nesta obra

a paremioloxía mexicana estudada polo seu principal representante, Herón Pérez Martínez. A pesar de ter moito avanzado neste campo, reconece “que todavía queda mucho por hacer [...] como la confección, por un lado de un refranero de índole diacrónico que contenga los refranes que han formado parte del habla mexicana en cualquier momento de su existencia, y por otro, de un refranero sincrónico que incluya refranes empleados hoy en día en las distintas hablas mexicanas” (p. 159).

Non obstante, a riqueza do refrán reside na universalidade da súa temática, polas situacións da vida cotiá ás que aluden, polas normas de conduta que nos ofrecen, polos moitos e diversos conceptos que abranguen, como os da avaricia e do aforro ou os da beleza e da fealdade. Neste estudo, a comparación de refráns españois, sobre todo de índole moral, cos doutras linguas permítenos “viajar a otras culturas, descubrir sus semejanzas y diferencias, así como remontarnos en el tiempo al mundo del Medioevo, cuna de la mayoría de los refranes españoles” (p. 167). Ese percorrido polo tempo e polo espazo fai tamén unha incursión polos refráns meteorolóxicos e laborais e o seu emprego nos textos literarios, ata chegar ó seu uso no presente, nas letras españolas, na lingua falada, nos medios de comunicación, na publicidade, na escola e no mundo da investigación.

Con esta lectura decatámonos do feito de que a importancia que tivo o refrán na vida social, relixiosa e literaria de España desde o Medioevo ata hoxe está na base do seu rico caudal paremiolóxico actual, ó punto de que a súa influencia traspasara as fronteiras do país. Así, ese caudal constitúe, á súa vez, unha fonte inestimable da literatura oral occidental, reforzada tamén polos xudeus-españois que deixaron España a finais do século XV e que durante cinco séculos transmitiron o seu acervo cultural dunha xeración a outra, espaxándose ó seu paso. Pola súa banda, o español de América, formado a partir do español do século XVI, reflicte esa influencia pola proporción de refráns de orixe española que garda, ata un 80% dos empregados en Hispanoamérica. Isto é representativo da incidencia determinante que tiveron as paremias dentro e fóra de España.

En definitiva, o refraneiro ábre-nos as portas ó pasado, a unha sociedade en contacto coa natureza, coa xente do campo e do mar, con seus oficios, algúns deles hoxe desaparecidos, pero que reviven grazas ós refráns. Moitos son os que xa non se utilizan, pero os que sobreviven fano pola súa capacidade de adaptación. Así nolo afirman os autores (2008:289):

Los refranes que abordan una temática atemporal siguen utilizándose en la sociedad eminentemente urbana, si bien de forma discreta y no con tanta profusión como antaño.

Malia o menor índice de frecuencia que se rexistra hoxe en día en canto ó seu uso, estamos a vivir un rexurdimento dos refráns en moitos ámbitos da comunicación (a radio, a televisión, a prensa, a publicidade) que grazas a telos en conta no seus titulares contribuíron positivamente á súa conservación. Nas escolas tamén, a reforma educativa dos anos noventa permitiu recupera-lo estudo dos refráns, dándolles entrada nos manuais de lingua española, tanto de lingua materna como de lingua estranxeira. Pero foron, sobre todo, as investigacións que se están desenvolvendo no mundo universitario

actual, tanto español coma estranxeiro, as que máis lle propiciaron un novo impulso, xa non como elemento de uso, senón como obxecto de estudo. Nesta nova orientación teñen moito que ver tres revistas paremiolóxicas: *Proverbium* en Estados Unidos, *Paremia* en España (impulsada por Julia Sevilla) e *De proverbio* en Australia; así como grupos de investigación, entre os cales cabe destaca-lo primeiro equipo de investigación paremiolóxica interuniversitaria, integrado por 12 especialistas de catro universidades (a Universidad Complutense de Madrid, a Universidad de Murcia, a Universidade de Santiago de Compostela e a Universitat de Valencia) e que non deixou de crecer e de dirixir numerosos proxectos paremiolóxicos.

En conclusión, a reedición desta obra demostra o grande interese que espertou no público, achegando –de forma amena e rigorosa á vez– o mundo da paremioloxía española aínda ós máis profanos no tema. Estase certamente a vivir un rexurdimento do refrán, non tanto xa como acto de fala, senón máis ben como verdadeiro obxecto de estudo científico. Isto, ó fin e ó cabo, outórgalle as súas credenciais no cumio do saber.

M.ª Isabel González Rey

Universidade de Santiago de Compostela

SEVILLA MUÑOZ, Julia; CANTERA ORTIZ DE URBINA, Jesús [dirs.] (2000/2008): 1001 refranes españoles con su correspondencia en alemán – árabe – francés – inglés – italiano – polaco – provenzal y ruso. Madrid: Ediciones Internacionales Universitarias, 2ª edición, 438 páxinas.

Alá polos anos 80, a paremioloxía contrastiva empeza a deixarse ver en obras de sona como as de Cantera e De Vicente (1983-1984), *Selección de Refranes y Sentencias*, ou a de Arthaber (1989), *Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali*. A necesidade deste tipo de traballos motivou a aparición de teses de doutoramento e de libros que profundaron un pouco máis na paremioloxía contrastiva europea.

En 1998, editábase *877 refranes españoles con su correspondencia catalana, gallega, vasca, francesa e inglesa*, traballo que fora emprendido por catro paremiólogos: Burrel Arguís encargouse do catalán e do inglés; Calzacorta Elorza responsabilizouse da lingua vasca; Cantera Ortiz de Urbina e Sevilla Muñoz, ademais de realizar a coordinación de todo o traballo, ocupáronse da lingua castelá e francesa e Conde Tarrío foi o responsable da lingua galega.

Na anterior edición, avisábase o lector de que este libro só era un anticipo dun traballo moito maior. E así foi: no ano 2001 aparece nas librerías *1001 refranes españoles con su correspondencia en alemán – árabe – francés – inglés – italiano – polaco – provenzal y ruso*, obra na que interviron catorce paremiólogos, cada un deles responsable dunha parcela lingüística: Arora, español de América; Arroyo Ortega, francés; Barbadillo de la Fuente, castelán; Blanco García, provenzal; Burrel Arguís, inglés; Piñel López e Zurdo Ruiz-Ayúcar, alemán; Presa González e Matyjaszczyk Grenda, linguas eslavas; Tourouver, ruso; Ould Mohamed-Baba e Ruiz Girela, árabe, e Cantera Ortiz de Urbina e Sevilla Muñoz, así mesmo directores deste traballo, linguas

castelá e francesa. O interese desta obra deu como resultado unha segunda edición no ano 2008.

Na obra que dirixen Sevilla Muñoz e Cantera Ortiz de Urbina, as formas non aparecen illadas, senón que, ademais de ofrecer unha explicación que ten como finalidade axudarlle ao lector a comprender mellor o seu significado, algunhas paremias presentan:

variantes, en moitos casos, formas tomadas do refraneiro do español de América. Por exemplo, a número 410, *El tiempo perdido no se recupera*, presenta as seguintes paremias: *El tiempo perdido los santos lo lloran* (California, Ecuador, México, Nicaragua, Nuevo México, Texas) e *El tiempo perdido hasta los santos lo lloran* (Costa Rica, Guatemala, Honduras, México, Nicaragua, Venezuela).

sinónimos. Por exemplo, a número 914, *Quien roba a un ladrón, ha/tiene cien años de perdón*, leva como forma equivalente *No hay mejor invención que engañar al engañador*.

antónimos. Por exemplo, a número 281, *De tal palo, tal astilla*, ofrécenos como forma contraria *De padre santo, hijo diablo*.

Todos estes datos complementáanse coa correspondencia, sempre que sexa posible, da paremia en alemán, árabe, francés, inglés, italiano, polaco, provenzal e ruso.

A obra péchase cun índice temático, cun índice de palabras e cun índice de paremias por linguas, o que lle ofrece unha gran facilidade ao lector para atopar unha determinada forma sentenciosa.

Na introdución desta obra, páxina 9, os responsables da súa edición deixan moi claro cales son os obxectivos que se pretenden acadar con ela:

Contribuir a la enseñanza/aprendizaje del español como lengua materna y extranjera, facilitar la comprensión de los enunciados sentenciosos e impulsar las investigaciones sobre las manifestaciones lingüísticas de la sabiduría popular.

Creemos que a valía de *1001 refranes españoles con su correspondencia en alemán – árabe – francés – inglés – italiano – polaco – provenzal y ruso* está, ademais de no seu innegable interese didáctico e etnográfico, na axuda que lles presta aos tradutores e a todas aquelas persoas que se aventuran no estudo doutras linguas diferentes á súa, porque a fraseoparemioloxía é quizais a rama que máis problemas presenta á hora da tradución: este libro achéganos a este mundo e os seus resultados son moi positivos, como así o demostra o feito de que nestes intres os lectores decidiran coas súas demandas que había que reeditar este interesante traballo de catorce fraseoparemiólogos.

Germán Conde Tarrío
Universidade de Santiago de Compostela